

УДК 94:327.5(НАТО)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-28-4>

Деменко О.Ф.

<https://orcid.org/0000-0002-1144-0576>

ЕВОЛЮЦІЯ СТРАТЕГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ НАТО ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

У статті проаналізовано еволюцію Стратегічних концепцій НАТО 1991, 1999, 2010 та 2022 рр. Встановлено, що стратегія розвитку НАТО постійно спрямовувалась на пристосування до мінливих обставин, зважаючи на наявні ресурси, які потрібні для досягнення визначених цілей. Стратегічні концепції були публічним обличчям НАТО, окреслюючи головні цілі і мету діяльності та забезпечуючи механізми досягнення консенсусу між країнами-членами. На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що Стратегічна концепція є основним документом, який визначає пріоритети, цінності та цілі Альянсу, висвітлює колективну оцінку викликів та загроз міжнародній безпеці, визначає політичні й військові завдання НАТО у мінливому світі. У всіх чотирьох останніх Стратегічних концепціях залишалась незмінною основна мета НАТО, спрямована на захист свободи і безпеки всіх країн-членів політичними та військовими засобами, ґрунтована на спільних демократичних цінностях. При цьому, на відміну від періоду «холодної війни», політика безпеки Альянсу, крім завдання колективної оборони, доповнювалась низкою інших елементів, зокрема, прагненням до діалогу, розвитком співробітництва та партнерства, кризовим реагуванням. З'ясовано, що Стратегічні концепції НАТО 1991, 1999, 2010 та 2022 рр. підкреслювали основоположний характер трансатлантичного зв'язку для існування Альянсу та неподільність безпеки країн-членів, а поглиблення європейської інтеграції та зміцнення позицій Європейського Союзу сприяло посиленню зв'язків між ЄС та НАТО, що знаходило своє відображення у стратегічних документах Альянсу. Особливістю Стратегічних концепцій НАТО, прийнятих після завершення «холодної війни», стало започаткування Альянсом широкого підходу до міжнародної безпеки. Встановлено, що важливе місце у всіх зазначених Стратегічних концепціях займала проблематика, пов'язана із розвитком оборонних спроможностей НАТО та політика відкритих дверей Альянсу, що сприяло стабільності в євроатлантичному регіоні, зміцнило безпеку Альянсу та його потенціал.

Ключові слова: НАТО, Стратегічна концепція НАТО, міжнародна безпека, колективна оборона, діалог, співробітництво, партнерство, розширення НАТО.

Повномасштабна російська агресія проти України спричинила найсерйознішу безпекову кризу в Європі з часів Другої світової війни. Вся архітектура безпеки, яка так складно формувалася на Європейському континенті протягом багатьох десятиліть, включно із взаємно узгодженими міжнародними зобов'язаннями, була вмить зруйнована. Росія також свідомо підвищила ризик можливого застосування ядерної зброї. Від початку війни кремлівські лідери і пропагандисти регулярно вдаються до безвідповідальної риторики, погрожуючи застосуванням свого ядерного арсеналу.

Одним із шляхів припинення російської агресії проти України та збереження її державності й суверенітету є приєднання нашої країни до Організації Північноатлантичного договору (НАТО). Останнім часом такий варіант став

дедалі частіше обговорюватися не тільки в Україні, а й в експертних та урядових колах наших західних союзників, як такий, що може створити реальні перспективи для встановлення довгострокового стійкого миру в Європі.

Понад сім десятиліть Північноатлантичний альянс є надійним гарантом безпеки для свої країн-членів. Успіху НАТО протягом всього періоду його існування сприяла надійна і функціональна інституційна структура у вигляді Міжнародного секретаріату, Міжнародного військового штабу, об'єднаних командних структур та інтегрованих збройних сил країн-членів. Важливу роль відіграють механізми політичних консультацій, які сприяють досягненню консенсусу під час процесу ухвалення рішень. Розроблена для протистояння агресивному радянському блоку інституційна структура Альянсу довела свою життєздатність і до нових місій після закінчення «холодної війни». Поряд з інституційною стійкістю, важливим також є той факт, що з моменту свого створення Альянс продовжує зберігати і вдосконалювати баланс трансатлантичних інтересів, коли безпека і оборона Європи є взаємозалежними з розширеними потребами безпеки США.

Не зважаючи на всі складнощі і суперечності, НАТО продовжує залишатися унікальним, необхідним і незамінним трансатлантичним форумом для проведення консультацій та координації дій з усіх питань, які пов'язані як з індивідуальною, так і з колективною безпекою країн-членів. Майбутнє Альянсу ґрунтується на його здатності забезпечувати стримування і оборону, неподільності безпеки всього євроатлантичного співтовариства, солідарності і твердій відданості щодо захисту один одного, як це закріплено у статті 5 Північноатлантичного договору.

Стратегія розвитку НАТО постійно спрямовувалась на пристосування до мінливих обставин, зважаючи на наявні ресурси, які потрібні для досягнення визначених цілей. Потягом своєї історії Альянс завжди приділяв значну увагу формулюванню і узгодженню власної стратегії, координації зусиль країн-членів на основі постійно оновлюваних концепцій, політичних вказівок і військових доктрин. Стратегічні концепції були публічним обличчям НАТО, окреслюючи головні цілі і мету діяльності та забезпечуючи механізми досягнення консенсусу між країнами-членами.

Дослідження проблематики щодо еволюції Стратегічних концепцій НАТО ґрунтується на вивченні й аналізі джерел, наукових та експертних оцінок. Джерельною базою цієї тематики у першу чергу є офіційні документи Альянсу: стратегічні концепції НАТО 1991, 1999, 2010 та 2022 рр., декларації самітів Альянсу, рішення, ухвалені на засіданнях Північноатлантичної Ради, різноманітні угоди, політичні вказівки та військові доктрини, схвалені Альянсом, заяви та виступи вищих посадовців НАТО. Також вказана проблематика активно висвітлюється на офіційному сайті Альянсу, є предметом досліджень різноманітних аналітичних центрів, наукових закладів, урядових і незалежних експертів та засобів масової інформації.

Протягом свого існування НАТО приділяла визначну увагу формулюванню та узгодженню кожної стратегії. Це завжди було достатньо складно, з огляду на необхідність враховувати позиції всіх країн-членів та досягати консенсусу. Останніми роками процес узгодження Стратегічних концепцій став ще важчим, зважаючи на стрімке збільшення країн-членів Альянсу, необхідність пристосовуватися до вкрай непередбачуваних й мінливих обставин та зважаючи на наявність ресурсів, потрібних для досягнення визначених цілей та завдань.

Перші чотири Стратегічні концепції НАТО (1950, 1952, 1957 та 1968 рр.) були таємними і спрямовувалися на стримування агресії та забезпечення захисту країн-членів від ймовірного нападу з боку СРСР та його сателітів. Так у «Стратегічній концепції оборони Північноатлантичного простору» (1950 р.) акцент робився на швидкому нанесенні агресору стратегічних ударів усіма засобами та видами зброї, включаючи ядерну, створенні надійних сил оборони, переконанні керівництва Радянського Союзу у недоцільності розв'язання війни тощо. Структурні зміни всередині НАТО, вступ до Альянсу Греції та Туреччини, а також війна у Кореї, викликали необхідність ухвалення наступної «Стратегічної концепції оборони в регіоні Північної Атлантики» (1952 р.), в якій збереглися ключові принципи попередньої концепції. В основу «Стратегічної концепції оборони території країн НАТО» (1957 р.) покладалася принцип застосування ядерної зброї у відповідь на її можливе використання СРСР, а також стратегія передового базування сил оборони Альянсу. Водночас передбачалась певна «гнучкість» застосування звичайної зброї у разі немасштабної агресії. Проте, зі зростанням ядерного потенціалу СРСР, переваги НАТО в аспекті ядерного стримування зменшувались і світ наблизився до загрози «взаємного гарантованого знищення». Актуальним став пошук можливостей для розрядки напруженості у відносинах між Заходом та Сходом. Тому у «Стратегічній концепції захисту території країн НАТО» (1968 р.) засадничими встановлювалися принципи «гнучкості та ескалації». На першому з них базувалась концепція стримування, оскільки при цьому не вбачалася можливість для противника спрогнозувати конкретний спосіб реагування НАТО на його агресію. Своєю чергою, «ескалація» передбачала трирівневу концепцію військового реагування на агресію: 1) оборона, адекватна засобам агресора; 2) загроза застосування ядерних сил; 3) ядерний удар як останній засіб [1].

До середини 1980-х рр. стратегічні концепції та інші керівні документи Альянсу стосувалися здебільшого лише сфери оборони країн-членів. НАТО була військовим блоком, що протистояв Організації Варшавського договору у біполярному суперництві між Заходом та Сходом. У ті часи взаємна недовіра залишалася характерною рисою відносин між ними. І лише після початку в СРСР перебудови, падіння Берлінського муру, старту демократичних перетворень у країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) та розпаду

соціалістичного табору розпочалася нова ера відносини між колишніми ворогами. Всі ці події ознаменували кінець «холодної війни». У 1990 р. відбулося возз'єднання Німеччини і входження до складу Альянсу усєї території ФРН. Країни Центрально-Східної Європи та колишні республіки СРСР стали партнерами НАТО, а згодом більшість із них – і його членами. НАТО почала процес трансформації у найпотужніший у світі безпековий та оборонний Альянс.

Стратегічна концепція НАТО, прийнята на Римському саміті Альянсу у листопаді 1991 р., зафіксувала перехід до принципово нових геостратегічних та безпекових умов, які склалися по завершенню «холодної війни». Вона зафіксувала формування нового стратегічного безпекового середовища, ключовою ознакою якого стало подолання політичного розколу та зниження ризику великого конфлікту на Європейському континенті. У документі зазначалося, що історичні зміни, які відбулися в Європі, значно покращили загальну безпеку країн Альянсу. Безпосередня загроза від СРСР та його сателітів, яка була основною проблемою НАТО протягом перших сорока років його існування, зникла. Водночас залишається велика невизначеність щодо майбутнього Альянсу та з'явилися нові ризики для безпеки його країн-членів. При цьому основна мета НАТО, викладена у Вашингтонському договорі, щодо захисту свободи та безпеки всіх країн-членів політичними та військовими засобами, відповідно до принципів Статуту ООН та ґрунтована на спільних демократичних цінностях, повазі до прав людини та верховенстві права, залишається незмінною [2].

Концепція започаткувала широкий підхід до аналізу міжнародної безпеки, який передбачав, крім оборонного виміру, врахування низки інших аспектів. Так можливість агресії проти країн-членів визнавалася менш вірогідною, порівняно з минулими періодами існування Альянсу. Проте тепер загрози для НАТО можуть виникати через поширення нестабільності, яка матиме негативні економічні, соціальні та політичні наслідки, включаючи етнічні конфлікти та територіальні суперечки. Інтереси безпеки Альянсу можуть постраждати також і від інших ризиків, таких як розповсюдження зброї масового знищення (ЗМЗ), порушення потоків життєво важливих ресурсів та актів тероризму.

Концепція 1991 р. відмовилась від традиційного тлумачення «загрози зі Сходу» в якості головного дестабілізуючого фактору [3, с. 305-306]. Враховуючи нові геополітичні реалії, документ носив неконфронтаційний характер: поряд із підтриманням колективної оборони країн-членів Альянсу, йшлося також про покращення та поширення безпеки у Європі в цілому через партнерство і співробітництво. Разом з тим, наголошувалося, що радянський військовий потенціал і можливості його нарощування, включно з ядерним виміром, все ще є найважливішим чинником, який Альянс має враховувати для підтримки стратегічного балансу в Європі [2].

У документі робився наголос на тому, що радикальні зміни в безпековій ситуації посилюють можливості для досягнення цілей Альянсу політичними засобами, ніж будь-коли раніше. А подолання різноманітних викликів, що постають перед НАТО, вимагає широкого підходу до безпеки. Такий підхід знайшов своє відображення в трьох взаємодоповнюючих елементах політики безпеки Альянсу, а саме:

- діалозі – через налагодження та розширення контактів з Радянським Союзом та країнами Центрально-Східної Європи. Прагнення Альянсу до діалогу стане основою для активнішої співпраці в Європі та поліпшить здатність вирішувати розбіжності та конфлікти мирними засобами;

- співробітництві – шляхом продовження співпраці з усіма державами Європи в усіх відповідних сферах європейської безпеки, з метою запобігання кризам або, якщо вони виникнуть, забезпечення ефективного управління ними. Така політика співпраці має на меті забезпечити нерозривність безпеки між європейськими державами;

- колективній обороні – через підтримку належного військового потенціалу та готовності до колективних дій у спільній обороні для запобігання будь-яким спробам примусу, залякування чи військової агресії [2].

Також Концепція підтвердила міцний трансатлантичний зв'язок, на якому ґрунтується спільна безпека Північної Америки та європейських країн-членів НАТО, неподільність безпеки всіх його членів та їхню солідарність.

Стратегічна концепція 1991 р. стала базисом для започаткування Програми НАТО «Партнерство заради миру», до якої долучилися 23 європейські країни та колишні республіки СРСР, а Україна стала першою пострадянською державою, яка приєдналася до цієї ініціативи НАТО [4].

Утім безпекова ситуація на європейському континенті у 1990-х рр. розвивалася досить стрімко і непередбачувано. Вже наприкінці 1991 р. припинив своє існування СРСР. Почався розпад Югославії, який супроводжувався кривавою громадянською війною. Білорусь, Казахстан та Україна у 1993-1994 рр. приєдналися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї в якості без'ядерних держав. Більшість країн ЦСЄ та держави Балтії проголосили курс на вступ до Альянсу і вже у 1999 р. Чехія, Угорщина та Польща стали його повноправними членами. У 1997 р. було укладено Хартію про особливе партнерство між Україною та НАТО, а також Основоположний акт про взаємні відносини, співпрацю і безпеку між РФ і НАТО. Ці вказані та інші зміни в міжнародному безпековому середовищі були враховані у черговій Стратегічній концепції НАТО 1999 р., яка була прийнята на ювілейному Вашингтонському саміті Альянсу.

Концепція підтвердила незмінність основної мети НАТО щодо захисту свободи і безпеки всіх членів Альянсу за допомогою політичних і військових засобів. Для досягнення цієї мети були визначені такі головні завдання:

- безпека: забезпечення передумов для стабільного середовища безпеки євроатлантичного регіону, що ґрунтується на розвитку демократичних інститутів і прагненні до мирного вирішення суперечок, без залякувань, примусу, або застосування сили;

- консультації: згідно зі Статтею 4 Вашингтонського Договору, Альянс є головним трансатлантичним форумом для консультацій між країнами-членами з будь-яких питань, що стосуються їхніх життєвих інтересів, а також для координації зусиль у галузях, що становлять спільний інтерес;

- стримування і оборона від будь-якої загрози агресії проти держав НАТО, як це передбачено статтями 5 і 6 Вашингтонського договору [5].

Також для зміцнення безпеки і стабільності євроатлантичного регіону до завдань НАТО додавалося:

- врегулювання кризових ситуацій – готовність діяти в конкретних ситуаціях відповідно до рішення, що приймається на основі консенсусу, з метою ефективного запобігання конфлікту та брати активну участь у врегулюванні кризових ситуацій;

- партнерство – розвиток широкомасштабних програм партнерства, співпраці та діалогу з іншими країнами євроатлантичного регіону з метою посилення прозорості, взаємодовіри і спроможності діяти разом з країнами Альянсу [5].

У контексті аналізу міжнародного безпекового середовища Концепція відзначила його постійну мінливість і продовжила широкий підхід до безпеки, який враховував важливість політичних, економічних, соціальних та екологічних чинників на додаток до незмінного оборонного виміру. Було зазначено, що безпека Альянсу залежить від численних військових і невійськових факторів ризику, що є багатовекторними і важкопередбачуваними. До проблем та ризиків у сфері безпеки було віднесено: нестабільність всередині та поза межами євроатлантичного регіону, можливість регіональних криз на периферії Альянсу, етнічні та релігійні конфлікти, територіальні суперечки, порушення прав людини, існування потужних ядерних сил за межами НАТО, розповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки, розширення доступу до високотехнологічних військових ресурсів, зростаюча залежність Альянсу від інформаційних систем та загроза їх руйнування шляхом проведення інформаційних операцій.

Концепція 1999 р. чітко задекларувала можливість вільного розширення Альянсу для країн, які бажають і можуть взяти на себе відповідальність і зобов'язання членів НАТО, а також за умов, що приєднання нових членів слугуватиме загальним політичним та стратегічним інтересам Альянсу, посилить його згуртованість та ефективність і зробить внесок в безпеку і стабільність Європи. Для допомоги країнам-претендентам, що бажають вступити до НАТО, запроваджувався План дій щодо членства (ПДЧ).

У контексті розвитку партнерства, співпраці та діалогу документ підкреслив важливе місце Ради Євроатлантичного партнерства та програми Партнерство

заради миру, відзначив особливу роль Росії, України та Середземноморського діалогу.

Після прийняття Стратегічної концепції НАТО 1999 р. події у світі розвивалися настільки динамічно, що майже відразу виникла необхідність перегляду та доповнення цього документу. Терористичні атаки у США 11 вересня 2001 р. висунули на перший план загрозу тероризму. Загострилися проблеми піратства та поширення ЗМЗ. Як наслідок, НАТО постала перед необхідністю розширення своєї діяльності за межами євроатлантичного регіону. Було розгорнуто місію Міжнародних сил зі сприяння безпеці в Афганістані, розпочалися морські операції «Активні зусилля» у Середземному морі та «Союзнницький захист» в районі Африканського рогу. Навчальна місія НАТО діяла в Іраку. Сили КФОР долучилися до стабілізації ситуації у Косово.

У серпні 2008 р. в Європі відбулася перша у ХХІ ст. російсько-грузинська війна та російська окупація Абхазії і Південної Осетії. Цим самим РФ розпочала свій деструктивний антизахідний та антицивілізаційний курс на руйнування заснованого на правилах міжнародного порядку і на силове повернення, «втрачених» після завершення «холодної війни» регіонів. На жаль, ні ООН, ні ОБСЄ, ні ЄС, ні НАТО, а також і світ в цілому, адекватно не відреагували на такі та їм аналогічні реваншисько-імперські дії РФ.

Відповідь НАТО на нову геополітичну ситуацію в євроатлантичному регіоні мала надати нова Стратегічна концепція, затверджена 2010 р. на саміті Альянсу у Лісабоні. Вона зазначала, що НАТО залишається основним джерелом стабільності у непередбачуваному світі та підтвердила незмінність фундаментальної мети Альянсу щодо забезпечення свободи і безпеки всіх його членів політичними і військовими засобами. Концепція визначала три головних завдання Альянсу:

- колективна безпека – члени НАТО завжди допомагатимуть один одному, згідно зі статтею 5 Вашингтонського договору. Це зобов'язання залишається стійким і обов'язковим. Альянс буде стримувати і захищати країни-члени від будь-якої загрози агресії і від нових викликів безпеці;

- кризовий менеджмент – НАТО активно залучатиме відповідний набір політичних і військових інструментів для надання допомоги у врегулюванні криз, що розвиваються і можуть потенційно вплинути на безпеку Альянсу;

- кооперативна безпека – Альянс буде активно залучатися до зміцнення міжнародної безпеки шляхом партнерства з відповідними країнами та міжнародними організаціями, активно роблячи внесок до контролю над озброєннями, нерозповсюдження і роззброєння і тримаючи відкритими двері до членства для всіх європейських демократій, які відповідають стандартам НАТО [6].

Розглядаючи ситуацію у сфері міжнародної безпеки, Концепція констатувала історичний успіх політики надійної оборони у межах НАТО, євроатлантичної інтеграції та активного партнерства, якого керувався Альянс. Завдяки цьому у

євроатлантичному регіоні встановлено мир, і загроза умовного нападу на територію НАТО є низькою. Як і в попередніх документах, Концепція загрозами безпеці євроатлантичного регіону визначала: розповсюдження ЗМЗ, тероризм, нестабільність або конфлікти за межами кордонів Альянсу, кібератаки, залежність від життєво важливих комунікацій, транспортних і транзитних маршрутів, екологічні та ресурсні обмеження.

Вперше реальною і зростаючою загрозою для євроатлантичного регіону визначалося розповсюдження балістичних ракет. Як відповідь на цю загрозу, НАТО задекларувала прагнення «розвивати можливості для захисту нашого населення і територій від атак балістичних ракет, як ключового елементу нашої колективної оборони, що робить внесок і сприяє неподільності безпеки Альянсу. Ми будемо активно прагнути до співпраці в сфері протиракетної оборони з Росією та іншими євроатлантичними партнерами» [6].

Для виконання повного спектру можливостей, необхідних для стримування і захисту від будь-якої загрози безпеці Альянсу, у Стратегічній концепції 2010 р. були зафіксовані прагнення до розвитку мобільних Сил реагування НАТО та вимога до країн-членів підтримувати необхідний рівень оборонних витрат з метою достатнього ресурсного забезпечення збройних сил.

Незважаючи на агресивні дії РФ на пострадянському просторі та посилення антизахідної риторики з боку російських лідерів та пропагандистів, у документі було вказано, що НАТО не становить загрози для Росії та підкреслено важливість стратегічного партнерства між Альянсом та РФ з метою внеску у створення спільного простору миру, стабільності та безпеки.

Значне місце Стратегічна концепція 2010 р. присвятила відносинам Альянсу з Європейським Союзом як «унікальним і важливим партнером» [6]. Було зазначено, що НАТО і ЄС мають відігравати взаємодоповнюючу і обопільно посилюючу роль у підтримці міжнародного миру і безпеки. З цією метою було задекларовано наміри: якнайбільше посилити стратегічне партнерство з ЄС у дусі цілковитої взаємної відкритості, прозорості, взаємодоповнення і поваги до автономності й інституційної цілісності обох організацій; розширити практичне співробітництво в операціях в усьому спектрі розв'язання кризових ситуацій; розширити політичні консультації з метою включення до обговорення усіх питань обопільного занепокоєння задля вироблення спільної оцінки та перспектив; співпрацювати у виробленні спроможностей для мінімізації дублювання і підвищення ефективності використання коштів.

Підкреслена миролюбність Концепції 2010 р., прагнення до партнерства і співробітництва із широким колом країн та міжнародних організацій, виявились неспроможними позитивно вплинути на стан міжнародної безпеки на Європейському континенті. Через короткий термін після її прийняття низка положень цього документу виявились нереалістичними. У 2014 р. Росія розпочала неспровоковану агресію проти України, яка з лютого 2022 р. переросла в широкомасштабну війну та стала найбільш руйнівною й

кровопролитною після Другої світової війни. При цьому очільники Кремля вважають свою повномасштабну агресію проти України війною саме проти НАТО.

У перші місяці після початку широкомасштабної російсько-української війни Альянс демонстрував певну розгубленість і зневіру щодо можливостей українського опору російській агресії. Регулярні заяви низки лідерів держав-членів НАТО та Генерального секретаря Альянсу на початку війни про те, що НАТО в жодному разі не втручатиметься в конфлікт військовими силами, безумовно, тільки посилювали агресивні наміри Кремля. Така суперечлива реакція НАТО на війну пояснювалася необхідністю балансування між підтримкою України та очевидним прагненням уникнути відкритого конфлікту з Росією. Лише через деякий час, після низки ганебних російських поразок на фронті, Альянс почав доводити свою спроможність щодо підтримки України.

Відповідь на повномасштабну агресію РФ мала дати нова Стратегічна концепція, яка була прийнята 29 червня 2022 р. на черговому саміті НАТО у Мадриді. На відміну від попередніх концепцій, ухвалених після завершення «холодної війни», вказаний документ вже був більш войовничим, конкретнішим за змістом та жорсткішим за формулюваннями.

У передмові Концепції було зазначено, що Альянс і надалі докладатиме зусиль для встановлення справедливого, інклюзивного і тривалого миру та залишатиметься оплотом заснованого на правилах міжнародного порядку. Загарбницька війна РФ проти України похитнула мир й значно погіршила міжнародне середовище безпеки. При цьому було констатовано, що «сильна і незалежна Україна є вкрай важливою для стабільності на євроатлантичному просторі» [7].

Документ у черговий раз відзначив, що основною метою і найвищою відповідальністю НАТО є гарантування колективної оборони країн-членів від усіх загроз з усіх напрямків, підкреслив оборонний характер Альянсу та неподільність безпеки всіх його держав. Було вказано, що НАТО і надалі виконуватиме три своїх основоположних завдання: стримування і оборона; запобігання і врегулювання криз; безпека на основі співробітництва, які є взаємодоповнюючими і слугують забезпеченню колективної оборони і безпеки усіх союзників по НАТО [7].

За результатами оцінки стратегічного безпекового середовища, у новій Концепції було зазначено низку важливих моментів. Хоча Росія не була прямо визначена як супротивник НАТО, вона була названа найбільш значною і прямою загрозою безпеці держав-членів Альянсу та миру і стабільності в євроатлантичному регіоні, яка намагається встановити власні сфери впливу і прямий контроль за допомогою примусу, саботажу, агресії та анексії. При цьому Альянс не прагне конфронтації і не становить загрози Російській Федерації та готовий і надалі тримати відкритими канали зв'язку з Москвою з

метою контролю і зменшення ризиків, запобігання ескалації і підвищення прозорості.

Також у Стратегічній концепції вперше було визначено позицію НАТО щодо Китаю. Зокрема, вказувалося, що проголошені Китайською Народною Республікою цілі і силова політика є викликом інтересам, безпеці і цінностям НАТО. Зловмисні гібридні і кібероперації КНР, поряд з її риторикою конфронтації і поширенням дезінформації, спрямовані проти безпеки країн Альянсу. Поглиблення стратегічного партнерства між Китайською Народною Республікою і Російською Федерацією, а також їхні взаємні намагання ослабити заснований на правилах міжнародний порядок, були визнані такими, що суперечать цінностям та інтересам НАТО.

Загалом документ дещо розширив перелік викликів і загроз, які постають перед Альянсом. Крім вже традиційних, які відзначались і в попередніх концепціях, було акцентовано увагу на викликах демократичним цінностям з боку авторитарних суб'єктів, повсюдній нестабільності, яка підриває індивідуальну людську безпеку та національну безпеку держав, зростанні суперництва у кіберпросторі, намаганнях обмежити доступ і свободу діяльності у космосі, негативному впливі зміни клімату [7].

Значна увага у новій Концепції була присвячена питанням стримування та оборони Альянсу. Варто відзначити: започаткування підходу НАТО щодо забезпечення оборони «на 360 градусів»; прагнення щодо розбудови стійкості на національному рівні і загалом в Альянсі проти військових і невійськових загроз спільній безпеці; заходи для забезпечення надійності, ефективності, безпеки і безпечності ядерного стримування НАТО; зобов'язання зміцнювати потенціал Альянсу в усіх сферах, включаючи сухопутні, військово-повітряні, військово-морські операції та операції у кіберпросторі і космосі, з метою протидії будь-яким загрозам і викликам. Тобто космічний та кібернетичний простори були визнані НАТО новими сферами операцій, в яких Альянс має гарантувати безпеку і оборону країн-членів, згідно статті 5 Північноатлантичного договору.

Документ підкреслив історичний успіх політики розширення Альянсу та підтвердив продовження політики відкритих дверей. Країни-члени НАТО взяли зобов'язання збільшити практичну підтримку євроатлантичних прагнень України та інших держав, які прагнуть вступу до Альянсу, з метою просування миру, стабільності і безпеки в євроатлантичному просторі. Також було підтверджено рішення Бухарестського саміту НАТО 2008 р. щодо перспектив членства Грузії та України.

Варто відзначити, що у новій Стратегічній концепції вперше було відзначено стратегічне значення для Альянсу Чорноморського регіону. НАТО підтримуватиме євроатлантичні прагнення зацікавлених країн у цьому регіоні, посилюватиме зусилля, спрямовані на вдосконалення спроможностей цих держав долати конкретні загрози і виклики, з якими вони стикаються, а також

підвищення їхньої стійкості проти зловмисного втручання або силового тиску з боку третьої сторони [7].

Також у документі традиційно зазначається основоположність трансатлантичного зв'язку країн-членів НАТО, підкреслюється роль Європейського Союзу як унікального і важливого партнера Альянсу та прагнення до зміцнення стратегічного партнерства НАТО – ЄС.

На основі проведеного аналізу еволюції Стратегічних концепцій НАТО 1991, 1999, 2010 та 2022 рр. можемо зробити низку узагальнюючих висновків:

- після завершення «холодної війни» Північноатлантичний альянс став провідною безпековою організацією, невід'ємним елементом розвитку якої є постійна трансформація до викликів і загроз сучасного світу. Напрями трансформації НАТО визначаються Стратегічними концепціями, які періодично оновлюються з метою врахування змін глобальної безпекової обстановки та забезпечення можливостей Альянсу до виконання своїх основних завдань щодо гарантування безпеки та оборони своїх країн-членів. Таким чином, Стратегічна концепція є основним документом, який визначає пріоритети, цінності та цілі Альянсу, висвітлює колективну оцінку викликів та загроз міжнародній безпеці, визначає політичні й військові завдання НАТО у мінливому світі;

- кожна з останніх чотирьох публічних Стратегічних концепцій НАТО носила відкритий характер і мала подібну структуру: актуальне визначення середовища безпеки, яке постає перед Альянсом; чітке формулювання загроз та викликів безпеці й методи НАТО щодо їх запобігання та подолання; основні політичні та військові завдання, які Альянс має виконувати; напрями, форми та ресурси для реалізації Стратегії – у відповідності до основних принципів та цінностей НАТО, на основі консенсусу та спрямовані у майбутнє [8, с. 43];

- у Стратегічних концепціях НАТО 1991, 1999, 2010 та 2022 рр. залишалась незмінною основна мета НАТО, спрямована на захист свободи і безпеки всіх країн-членів політичними та військовими засобами, ґрунтована на спільних демократичних цінностях, повазі до прав людини та верховенстві права, як це передбачено у Вашингтонському договорі та відповідно до принципів Статуту ООН. Варто зазначити, що головна мета НАТО щодо оборони і гарантування безпеки своїх країн-членів була досягнута. Стаття 5 Північноатлантичного договору за весь період існування Альянсу була застосована лише одного разу у відповідь на терористичні атаки Аль-Каїди проти США у 2001 р. Незважаючи на регулярні російські погрози на адресу НАТО в цілому та окремим його країнам-членам, зокрема і шляхом застосування ядерної зброї, вірогідність прямої військової агресії з боку країни-терориста проти Альянсу є досить низькою. При цьому, на відміну від періоду «холодної війни», політика безпеки Альянсу, крім завдання колективної оборони, доповнювалась низкою інших елементів, зокрема, прагненням до діалогу, розвитком співробітництва та партнерства, кризовим реагуванням;

- зазначені Стратегічні концепції НАТО підкреслено носили миролюбний і неконфронтаційний характер, акцентували прагнення Альянсу до підтримки заснованого на правилах міжнародного порядку, поваги до суверенітету, територіальної цілісності, прав людини і міжнародного права, мирного врегулювання всіх суперечностей. Навіть після розв'язаної РФ повномасштабної агресії проти України, Стратегічна концепція НАТО 2022 р. не визнає Росію противником. Основоположний акт НАТО – Росія, який встановив унікальний формат партнерства між сторонами, не був скасований. Більше того, Альянс декларує готовність тримати відкритими канали зв'язку з Москвою з метою контролю і зменшення ризиків, запобігання ескалації і підвищення прозорості. Так само НАТО вказує на відкритість до конструктивних контактів із КНР, незважаючи на той факт, що цілі і силова політика Пекіну кидають виклик трансатлантичним інтересам, безпеці і цінностям. На жаль, такий підхід не сприяв зміцненню міжнародної безпеки поза межами НАТО, розглядався авторитарними режимами як слабкість Альянсу та призводив до поширення їхніх агресивних намірів і дій;

- Стратегічні концепції НАТО 1991, 1999, 2010 та 2022 рр. підкреслювали основоположний характер трансатлантичного зв'язку для існування Альянсу та неподільність безпеки країн-членів. Звісно існували розбіжності між різними країнами НАТО, які інколи носили досить гострий характер, особливо щодо проведення спільних операцій та збільшення видатків на оборону. Поглиблення європейської інтеграції та зміцнення позицій Європейського Союзу сприяло посиленню зв'язків між ЄС та НАТО, що знаходило своє відображення у стратегічних документах Альянсу. Стратегічні концепції НАТО 2010 та 2022 рр. підкреслювали роль Європейського Союзу як унікального та важливого партнера НАТО. Наразі можемо констатувати посилення стратегічного партнерства між двома організаціями. При цьому розвиток Європейської політики безпеки та оборони доповнює спільний потенціал та є взаємосумісним із процедурами НАТО;

- особливістю Стратегічних концепцій НАТО, прийнятих після завершення «холодної війни», стало започаткування Альянсом широкого підходу до міжнародної безпеки, який передбачав, крім оборонного виміру, врахування низки інших аспектів, таких як поширення нестабільності, розповсюдження ЗМЗ, етнічних конфліктів, тероризму тощо. Перелік викликів і загроз постійно збільшувався, також розширювався інструментарій Альянсу щодо що їх нейтралізації, що було проаналізовано вище;

- важливе місце у всіх чотирьох останніх Стратегічних концепціях займала проблематика, пов'язана із розвитком оборонних спроможностей НАТО для надійного стримування та гарантування безпеки країн-членів шляхом забезпечення балансу ядерних та звичайних військових можливостей. Головна мета у цьому контексті полягала у розвитку повного спектру можливостей, необхідних для стримування і захисту від будь-якої загрози безпеці Альянсу. У

цьому зв'язку особливої актуальності поступово стала набувати проблема забезпечення необхідного рівня оборонних витрат усіма країнами-членами, про що вперше було зазначено у Стратегічній концепції 2010 р.;

- політика партнерства у Стратегічних концепціях 1991, 1999, 2010 та 2022 рр. розглядалася Альянсом як один із найважливіших елементів його безпекової діяльності. З одного боку, така політика сприяла тому, що переважна більшість країн ЦСЄ та Балтії стали повноправними членами НАТО та зміцнили колективний потенціал Альянсу. З іншого боку, партнерство НАТО з Росією та її подібними авторитарними державами не допомогло цим країнам розвиватись в напрямку демократизації суспільства і не втримали їх від силового впливу й збройних нападів на інші держави. Всі намагання НАТО після «холодної війни» знешкодити загрозу, якою є і завжди була Росія, шляхом «діалогу» та «особливого партнерства», залучаючи її до співпраці щодо взаємних проблем безпеки, забезпечивши офіційну основу для розвитку двосторонніх відносин через Основоположний акт НАТО – Росія від 1997 р., надаючи їй унікальний формат партнерства в рамках Постійної спільної ради НАТО – Росія, були марні. Більше того, все це надавало Росії ще більше впевненості у своїй безкарності [8, с. 46]. Війна Росії проти України вкрай гостро підтверджує важливість справжніх партнерів і союзників для НАТО та необхідність розбудови відносин з тими партнерами, які поділяють цінності Альянсу і зацікавленість у підтриманні заснованого на правилах міжнародного порядку;

- ще один елемент безпекової політики НАТО, а саме – врегулювання криз, також визнавався одним із найважливіших у всіх чотирьох останніх Стратегічних концепціях. За останні десятиліття Альянс здійснив низку масштабних операцій кризового реагування на території колишньої Югославії, в Афганістані, Іраку, у Середземному морі. При цьому варто відзначити, що результативність вказаних операцій не є очевидною. Якщо військові цілі операцій із врегулювання криз, зазвичай, досягалися швидко і досить впевнено, то післявоєнна відбудова і налагодження мирного життя не завжди приносили очікувані позитивні результати;

- термін дії Стратегічних концепції НАТО, ухвалених після 1991 р., був розрахований у середньому на 10 років. Проте швидкі й непередбачувані зміни міжнародного безпекового середовища призводили до того, що окремі їх положення майже відразу після прийняття втрачали актуальність та не відповідали існуючим на той момент викликам і загрозам. Так невдовзі після ухвалення Стратегічної концепції НАТО 1991 р. припинив своє існування Радянський Союз, на розвиток відносин з яким спрямовувалась значна частина її положень. Країни ЦСЄ та Балтії вже на початку 1990-х рр. проголосили курс на вступ до НАТО, про що на момент ухвалення Концепції не могло бути й мови. Через два роки після ухвалення Стратегічної концепції 1999 р. масованих терористичних атак зазнали США, розпочалися масштабні операції кризового

реагування з боку Альянсу, що також не повною мірою відображалось у зазначеному документі. Стратегічна концепція 2010 р. зазначала про важливість співробітництва з РФ та вказувала на неподільність безпеки НАТО з цією агресивною країною. У відповідь на ці миролюбні наміри, Росія в 2014 р. розпочала неспровоковане вторгнення до України, яке у 2022 р. переросло у повномасштабну військову агресію. Нарешті, Стратегічна концепція 2022 р., яка була прийнята вже після початку повномасштабного російського вторгнення до України, також не дає відповідей на багато складних питань, зокрема щодо необхідності належного стримування РФ та КНР, євроатлантичних перспектив України тощо;

- за винятком Стратегічної концепції НАТО 1991 р., наступні документи визначали пріоритетом розвитку Альянсу політику відкритих дверей. Після завершення «холодної війни» кількість країн-членів НАТО збільшилась вдвічі і наразі налічує 32 країни. Загалом розширення НАТО сприяло стабільності в євроатлантичному регіоні, зміцнило безпеку Альянсу та його потенціал. Остання Стратегічна концепція 2022 р. підтвердила політику відкритих дверей Альянсу і зазначила, що жодна третя сторона не має права голосу у цьому процесі. Водночас можемо констатувати, що євроатлантичні перспективи України, як і інших країн, що прагнуть вступу до НАТО, не знайшли свого чіткого і однозначного підтвердження у цьому документі;

- на відміну від попередніх документів, лише остання Стратегічна концепція НАТО 2022 р. вказує на стратегічне значення для Альянсу Чорноморського регіону, щоправда без деталізації тактики і стратегії дій НАТО у цьому регіоні. Протягом останніх десятиліть, не зважаючи на той факт, що, окрім РФ, у зазначеному регіоні розташовані лише країни-члени НАТО та партнери Альянсу – Україна і Грузія, по суті Чорноморський регіон перетворився на сферу домінуючого впливу Росії, яка здійснювала агресивні дії по відношенню до своїх сусідів, регулярно порушувала норми міжнародного морського права, а після повномасштабного вторгнення до України у 2022 р. намагалася взагалі заблокувати судноплавство у Чорному морі. Лише завдяки рішучим і мужнім діям Сил оборони України вдалося створити транспортний коридор для цивільного судноплавства, який зазнає постійних варварських атак з боку збройних сил РФ. При цьому Україна і Грузія продовжують залишатися найуразливішими елементами загальної чорноморської безпеки, перебуваючи поза межами безпекової парасольки НАТО. Тобто, на сьогоднішній день можемо констатувати неспроможність та небажання НАТО забезпечити стабільність у Чорноморському регіоні.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що еволюція Стратегічних концепцій НАТО відображає трансформацію Альянсу через постійний процес адаптації до змін стратегічного безпекового середовища, набуття відповідної спроможності для колективної безпеки й оборони протягом всього періоду існування НАТО, через втілення передового досвіду, подолання недоліків, визначення нових

завдань, запровадження сучасних доктринальних поглядів, знаходження дієвих інструментів та втілення їх у практичній площині.

Список використаних джерел та літератури

1. Бадрак В. Нова стратегічна концепція НАТО. Погляд на зміст. *Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння*. 06.07.2022. URL: <https://cacds.org.ua/нова-стратегічна-концепція-нато-погл/>
2. The Alliance's New Strategic Concept. 07 Nov. 1991 – 08 Nov. 1991. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_23847.htm?selectedLocale=uk
3. Головіна К.Г. Стратегічні концепції НАТО 1991, 1999 та 2010 років: трансформація ролі Альянсу. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2011. Вип. XXXI. С. 305-308.
4. Стратегічні концепції НАТО: історія та сучасність крізь призму безпеки. *Україна до НАТО*. 30.09.2024. URL: <https://ukrainetonato.com.ua/75-rokiv-nato/stratichni-kontseptsii-nato-istoriia-ta-suchasnist-kriz-pryzmu-bezpeky/>
5. Стратегічна Концепція Альянсу. Затверджена главами держав і урядів, які взяли участь в засіданні Північноатлантичної ради у Вашингтоні (Федеральний округ Колумбія). 23-24 квітня 1999 року. URL: https://web.archive.org/web/20150530054427/http://nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_27433.htm
6. Активне залучення, сучасна оборона. Стратегічна концепція оборони та безпеки членів Організації Північноатлантичного договору. Прийнята главами держав та урядів у Лісабоні 19 листопада 2010 року. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_publications/20120214_strategic-concept-2010-ukr.pdf
7. Стратегічна концепція НАТО – 2022. Ухвалена главами держав і урядів на Мадридському саміті НАТО 29 червня 2022 року. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept-ukr.pdf
8. Кулик Т., Прошин Д. Стратегічна концепція НАТО 2022: пріоритети, спроможність та реальність в умовах стратегічної конкуренції. *Держава і право України в умовах воєнного стану. Науковий вісник ДДУВС*. 2022. Спеціальний випуск. № 2. С. 43-52.

References

1. Badrak, V. (2022). Nova stratehichna kontseptsii NATO. Pohliad na zmist [NATO's new strategic concept. A look at the content]. *Tsentr doslidzhen armii, konversii ta rozzbroiennia* [Center for Army, Conversion and Disarmament Studies]. 06.07.2022. [Online]. Available from: <https://cacds.org.ua/нова-стратегічна-концепція-нато-погл/> [In Ukrainian].
2. The Alliances New Strategic Concept. 07 Nov. 1991 – 08 Nov. 1991. [Online]. Available from: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_23847.htm?selectedLocale=uk [In English].
3. Holovina, K.H. (2011). Stratehichni kontseptsii NATO 1991, 1999 ta 2010 rokiv: transformatsiia roli Aliansu [Strategic concepts of NATO in 1991, 1999 and 2010: transformation of the role of the Alliance]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnogo universytetu* [Scientific works of the Faculty of History of Zaporizhzhya National University], XXXI, pp. 305-308. [In Ukrainian].
4. Stratehichni kontseptsii NATO: istoriia ta suchasnist kriz pryzmu bezpeky [Strategic concepts of NATO: history and modernity through the prism of security]. *Україна до НАТО* [Ukraine to NATO]. 30.09.2024. [Online]. Available from: <https://ukrainetonato.com.ua/75-rokiv-nato/stratichni-kontseptsii-nato-istoriia-ta-suchasnist-kriz-pryzmu-bezpeky/> [In Ukrainian].
5. Stratehichna Kontseptsii Aliansu. Zatverdzhena hlavamy derzhav i uriadiv, yaki vzialy uchast v zasidanni Pivnichnoatlantychnoi rady u Vashynhtoni (Federalnyi okruh Kolumbiia) [Strategic

- Concept of the Alliance. Approved by the heads of state and government who took part in the meeting of the North Atlantic Council in Washington (Federal District of Columbia)]. 23-24.04.1999. [Online]. Available from: https://web.archive.org/web/20150530054427/http://nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_27433.htm [In Ukrainian].
6. Aktyvne zaluchennia, suchasna oborona. Stratehichna kontseptsiiia oborony ta bezpeky chleniv Orhanizatsii Pivnichnoatlantychnoho dohovoru. Pryiniata hlavamy derzhav ta uriadiv u Lisaboni 19 lystopada 2010 roku [Active engagement, modern defense. The strategic concept of defense and security of the members of the North Atlantic Treaty Organization. Adopted by the heads of state and government in Lisbon on November 19, 2010]. [Online]. Available from: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_publications/20120214_strategic-concept-2010-ukr.pdf [In Ukrainian].
 7. Stratehichna kontseptsiiia NATO – 2022. Ukhvalena hlavamy derzhav i uriadiv na Madrydskom samiti NATO 29 chervnia 2022 roku [Strategic concept of NATO – 2022. Adopted by the heads of state and government at the Madrid NATO summit on June 29, 2022]. [Online]. Available from: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept-ukr.pdf [In Ukrainian].
 8. Kulyk, T., Proshyn, D. (2022). Stratehichna kontseptsiiia NATO 2022: priorityty, spromozhnist ta realnist v umovakh stratehichnoi konkurentsii [The strategic concept of NATO 2022: priorities, capabilities and reality in the conditions of strategic competition]. *Derzhava i pravo Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Naukovyi visnyk DDUVS* [The state and law of Ukraine under martial law. Scientific Bulletin of the DDUVS]. Spetsialnyi vypusk [Special issue], 2, pp. 43-52. [In Ukrainian].

Demenko O. The Evolution of NATO's Strategic Concepts after the End of the Cold War.

The article analyzes the evolution of NATO's Strategic Concepts of 1991, 1999, 2010 and 2022. It is established that NATO's development strategy has constantly been aimed at adapting to changing circumstances, taking into account the available resources needed to achieve the specified goals. Strategic Concepts were the public face of NATO, outlining the main goals and objectives of activities and providing mechanisms for achieving consensus between member states. Based on the analysis, it is concluded that the Strategic Concept is the main document that defines the priorities, values and objectives of the Alliance, highlights the collective assessment of challenges and threats to international security, defines NATO's political and military tasks in a changing world. In all four recent Strategic Concepts, NATO's main goal, aimed at protecting the freedom and security of all member states by political and military means, based on common democratic values, has remained unchanged. At the same time, unlike the Cold War period, the Alliance's security policy, in addition to the task of collective defense, was supplemented by a number of other elements, in particular, the desire for dialogue, the development of cooperation and partnership, and crisis response. It was found that the NATO Strategic Concepts of 1991, 1999, 2010 and 2022 emphasized the fundamental nature of the transatlantic connection for the existence of the Alliance and the indivisibility of the security of member states, and the deepening of European integration and the strengthening of the positions of the European Union contributed to the strengthening of ties between the EU and NATO, which was reflected in the Alliance's strategic documents. A feature of the NATO Strategic Concepts adopted after the end of the Cold War was the introduction by the Alliance of a broad approach to international security. It has been established that an important place in all the mentioned Strategic Concepts was occupied by issues related to the development of NATO's defense capabilities and the Alliance's open door policy, which contributed to stability in the Euro-Atlantic region, strengthened the Alliance's security and its potential.

Keywords: NATO, NATO Strategic Concept, international security, collective defense, dialogue, cooperation, partnership, NATO enlargement.